

**Изазови истраживања историје
Косова и Метохије у 20. веку**

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова”
Бр. 32

За издавача
Др Владан Јовановић

Редакција
Др Божица Славковић Мирић (главни и одговорни уредник)
Др Милутин Живковић (главни и одговорни уредник)
Др Душан Бојковић (главни и одговорни уредник)
Др Зоран Јањетовић
Др Дмитар Тасић
Др Владан Виријевић
Др Миомир Гаталовић
Др Огњен Томић (секретар)

Рецензенти
Академик Љубодрог Димић
Др Коста Николић
Др Александар Стојановић

Лектура и коректура
Др Биљана Ћирић

Техничко уређење и дизајн корица
Др Небојша Стамболија

ISBN 978-86-7005-210-9

ИЗАЗОВИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У 20. ВЕКУ

Тематски зборник

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

Реч уредништва.....	7
---------------------	---

I ИСТОРИОГРАФИЈА

Божница СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду.....	15
--	----

Душан БОЈКОВИЋ

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941	33
--	----

Милушин ЖИВКОВИЋ

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса	53
--	----

Душан ПОПОВИЋ

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године	79
---	----

Немања ДИМИТРИЈЕВИЋ

Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)	103
--	-----

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ, Александра КОЛАКОВИЋ

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године.....	119
--	-----

Слободан СЕЛИНИЋ

Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног Комитета Савеза комуниста Србије 1987	139
--	-----

II ИДЕНТИТЕТИ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Сава БУРЂЕВИЋ

Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација.....165

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ

Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату 183

Јован АЛЕКСИЋ

Одједи 'Књиге о Косову' у југословенској интелектуалној јавности.....213

Урош МИКЕТИЋ

'Опрост крви' код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*.....245

Рајко МИНИЋ

'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови 267

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Душан ФУНДИЋ

Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века 287

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају.....303

Ијор ВУКАДИНОВИЋ

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата 323

Пећар РИСТАНОВИЋ

Изазови истраживања косовске кризе 1981–1989.....341

Стефан РАДОЈКОВИЋ

Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи 361

Подаци о ауторима 391

Игор ВУКАДИНОВИЋ

Балканолошки институт САНУ, Београд

vukadinovicigor3@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7496-1128

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата

Апстракт: Циљ рада је да утврди главне карактеристике масовних стрељања на Косову и Метохији након успостављања комунистичке власти на овом простору. Посебна пажња посвећена је питањима колико људи је убијено, каква је била национална структура убијених и који мотиви су наводили нове власти да спроводе стрељања. Истраживање показује да је досадашња мемоарска литература о деловању Одељења за заштитну народа на Косову и Метохији, сачињена од стране њених бивших команданата осамдесетих година, у великој мери сакривала суштину деловања комунистичке тајне службе након Другог светског рата. Насупрот увреженом мишљењу и наративу који је пласиран у оваквом типу литературе, ратни злочинци и одметници чинили су мали проценат убијених након рата. Процесуирање ратних злочина и заштита државних интереса Србије и Југославије на простору Косова и Метохије нису били у фокусу политичког и безбедносног апарата нових власти. Као и у осталим деловима Србије, масовна стрељања представљала су инструмент за производњу атмосфере страха и консолидацију једнопартијске диктатуре Комунистичке партије Југославије.

Кључне речи: Југославија, Косово и Метохија, Други светски рат, службе безбедности, масовна стрељања

Увод – послератна делатност Удбе у мемоаристици њених официра

Мемоарска литература о првом послератном периоду на Косову и Метохији углавном је сачињена током 80-их година 20. века, у условима растуће политичке кризе око статуса ове покрајине. Друга околност која је утицала на ту литературу било је опадање угледа и ауторитета ко-

мунистичког режима, због чега су делови система почели да траже нове изворе легитимитета за позиције које су заузимали. Већина њих је настојала да своје деловање у прошлости прикаже као „патриотско“ и „државотворно“, док је мањи део комуниста покушавао да се представи као носилац „либералних“ и „модернистичких“ идеја.

Аутори мемоарских дела о Косову и Метохији најчешће су били припадници војног и безбедносног апарата комунистичке власти на том простору. Међу њима се посебно издваја Спасоје Ђаковић, који је био први начелник „Одељења за заштиту народа“ (ОЗНА) за Косово и Метохију од успостављања ове организације 1944. године.¹ Он је 1984. године објавио књигу „Сукоби на Косову“, у којој је се бавио осетљивим политичким и безбедносним питањима из ратног и послератног периода на Косову и Метохији.

Главна карактеристика овог мемоарског дела су оптужбе на рачун одређених албанских комунистичких функционера у КПЈ, пре свега Фадила Хоџе, који је био командант Оперативног штаба НОВЈ за Косово и Метохију, а касније председник Извршног одбора Аутономне косовско-метохијске области. Хоџа је у Ђаковићевој књизи оптужен за сарадњу са фашистичким окупатором током рата, као и за тајно повезивање са режимом Енвера Хоџе у Албанији након рата. Истовремено, Ђаковић је Одељење за заштиту народа, којим је у области лично руководио, настојао да прикаже као патриотску безбедносну службу која је верно и успешно заступала националне и државне интересе. На то указује и његова тврдња да је „главни задатак Озне на Космету“ било „хватање истакнутих квислинга, преко којих су Италијани и Немци организовали и учврстили окупаторску власт на Косову и Метохији“.²

Ђаковић је на више места у књизи истицао заслуге тајне службе за „сузбијање контрареволуције“ на Косову и Метохији након рата: „Озни су падали у руке један за другим срески и окружни руководиоци фашистичке структуре са Космета који су као одметници живели на територији Области“.³ Он је, међутим, прећутао чињеницу да значајан број ру-

1 Одељење за заштиту народа формирано је 1944. године реорганизацијом обавештајног одељења Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, као комунистичке војне организације у окупираној Југославији. Изворно је имала 10 одељења, пошто су поред одељења федералних јединица, постојала и посебна одељења Озне за Војводину, Косово и Метохију, Санџак и Београд. На челу сваког одељења Озне налазили су се високо позиционирани функционери Комунистичке партије Југославије. Спасоје Ђаковић био је члан Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију. Опширније видети: Gordana Akrap, „Mač i štit u rukama partije – Represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja“, *National security and the future*, god. XI, br. 4 (2010), 184–185; Коста Николић, *Маџ револуције. ОЗНА у Југославији 1944–1946*, (Београд: Службени гласник, 2013), 21–23.

2 Спасоје Ђаковић, *Sukobi na Kosovu*, (Београд: Народна књига, 1984), 279.

3 Исто, 280.

ководилаца фашистичке структуре на Косову и Метохији није сносио никакву одговорност након рата. Управо документи које су састављали органи Озне на Косову и Метохији указују на то да су бивши фашистички руководиоци и службеници након рата живели као слободни људи, а да су неки од њих постали и партијски функционери и остварили запажене политичке каријере у новом поретку.⁴

Упечатљиво је да је Ђаковић набројао водеће албанске квислинге на Косову за време Другог светског рата – Реџепа Митровицу, Џафера Деву, Ђазима Блацу, Шаипа Мустафу и Бедрија Пејанија и након тога поручио: „Све њих као и друге петоклонаше ликвидирала је Озна“.⁵ Међутим, Озна није ликвидирала ниједно од поменутих лица, док двојицу најзначајнијих међу њима – Џафера Деву и Реџепа Митровицу није ни ухватила, нити постоје назнаке да је покушала да их ухапси или ликвидира. Лидер Друге призренске лиге Бедри Пејани је преминуо у затворској болници 1946.⁶ Ђазим Блаца је за петнаестогодишњу казну затвора осуђен у Албанији, где ју је и одслужио. Након тога се вратио да живи на Косову, а преминуо је 2005. године.⁷

Послератни председник Среског суда у Приштини Шаип Мустафа претходно је био тужилац у суду Приштинске префектуре за време окупације. После рата, Мустафа је привремено обављао и дужност државног тужиоца на Косову и Метохији и председника Среског суда у Приштини. Крајем 1947. године, три године након успостављања комунистичке власти у области, оспорено је деловање Мустафе у окупационом рату. Он је ухапшен и осуђен на смрт, али је пресуда потом преиначена у затворску казну. Из затвора је пуштен 1962. године.⁸

Ипак, Ђаковић је закључио да су припадници комунистичке тајне службе на Косову и Метохији за своју делатност стекли велики углед: „Озна је ликвидирајући пету колону са великим успехом и доста брзо, стекла углед и дала свој велики допринос у ликвидацији контрареволуције“.⁹

Друго значајно мемоарско дело о Косову и Метохији написао је Рајко Видачић, шеф Удбе у покрајини током шездесетих година, а као при-

4 Државни архив Србије (ДАС), фонд БИА, III-139, Државни апарат на КиМ за време окупације и непосредно после Другог светског рата.

5 Ђаковић, *Sukobi na Kosovu*, 280.

6 Албански историчар Маренглен Верли тврди да је Пејанија у затвору посећивао лично председник обласног Извршног одбора Фадиљ Хоџа (Marenglen Verli, „Antifashizmi, alternativa e perspektivës për kombin shqiptar“, *Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore*, (Prishtinë: Instituti i Historisë “Ali Hadri”, 2014), 87).

7 Rexhep Shahu, „Qazim Bllaca – njëri nga shtatë drejtuesit kryesorë të Lidhjes së Dytë Shqiptare të Prizrenit“, *Voice of Albanians*, 6. 9. 2011. <https://www.voal-online.ch/index.php?mod=article&cat=SHQIPTAR%C3%BT&article=14957%7CQazim> (datum pristupa 20. 8. 2025).

8 ДАС, фонд БИА, III-118, Материјали о префектурама за време рата (1941–1945), а. ј. 11.

9 Ђаковић, *Sukobi na Kosovu*, 280.

падник службе деловао је на том простору и непосредно након рата. Он је такође као примарну функцију Удбе у области по завршетку рата означавао борбу против албанских одметника, чему је посветио и књигу под називом „Обрачун са балистима“, објављену 1990. године. Видачић је у овој књизи на следећи начин представио послератне активности Удбе:

„Служба државне безбедности на Косову и Метохији била је организатор и креатор највећег броја акција и мера на ликвидацији одметника јер су то прихватили као патриотску дужност и свој дуг према наряду, кога је требало заштитити од одметничког терора и злочинења. Из овог мог казивања ни изблиза није видљива драматичност и сложеност ове сурове борбе, која је за њене актере значила продужетак рата са сличним, а често и већим и ризичнијим условима“.¹⁰

Слично као и Ђаковић, Видачић је наглашавао „патриотски“ аспект у деловању Удбе и детаљно је описао скоро све појединачне акције хватања албанских одметника на Косову и Метохији од 1945. до 1952. године. Упечатљиво је да је Видачић саопштио да је у сузбијању балистичке делатности након рата на Косову и Метохији погинуло око 6.000 балиста¹¹ и око 2.000 припадника југословенских снага, иако ни његови описи акција, нити други историјски извори ни приближно не иду у прилог таквој тврдњи.¹²

У другој књизи коју је објавио 2000. године под називом „О коренима сепаратизма и тероризма на Косову“, Видачић се дотакао питања убиства људи од стране Удбе након ослобођења, које су после Брионског пленума пријављивали неки чланови породица убијених. Његов коментар ове теме био је следећи:

„Најбезочнија дезинформација и лаж била је око наводно почињених убиства од стране Удбе и унутрашњих послова. Због чега је помињана цифра о фамозних 130 убиства. Највероватније се до тог броја дошло некритичким прихватањем (здро за готово) изјава породица изгинулих ратних злочинаца, одметника, учесника у шпијунско-диверзантској делатности Албаније након 1948. и да је дотични пребегао преко границе, погинуо у сукобу с граничарима и слично. Сва та лица су изгинула у сукобима и сигурно их је било више. Али је толики број регистрован јер комисије нису поверовале у истинитост и веродостојност изјава које су лажно приказивале те случајеве. Не држи воду да се

10 Рајко Видачић, *Обрачун са балистима 1944–1952*, (Београд: Стручна књига, 1990), 123.

11 Реч „балисти“ се током Другог светског рата односила на припаднике албанског политичко-војног покрета „Национални фронт“ (*Balli Kombëtar*). Овај термин се након рата користио да означи све албанске одметнике који су спроводили герилску делатност против нових власти.

12 Рајко Видачић, *О коренима сепаратизма и тероризма на Косову*, (Београд: Службени гласник, 2000), 123.

они који су изгинули у сукобима због непријатељског деловања прогласе за невинне жртве“.¹³

Видачић је овде практично сва убиства Удбе на Косову и Метохији свео на три категорије убијених: ратне злочинце, одметнике и учеснике диверзантских акција који су погинули приликом покушаја преласка међудржавне границе.

Иако знатно више критички настројено од претходно цитираних књига по питању ратне и послератне историје Косова и Метохије, дело Милорада Вавића и Бранислава Божовића „Сурова времена на Косову и Метохији“ није улазило у питање послератних стрељања од стране Озне, већ је послератну делатност ове службе стављало искључиво у контекст борбе против албанских одметника.¹⁴

Открића Комисије за тајне гробнице

Тема масовних стрељања у Србији након Другог светског рата дуго је била потпуно потиснута у домаћој јавности и историографији, а потом по инерцији избегавана због политичке осетљивости, као и ограничене доступности архивске грађе. Влада Србије је 2009. године формирала „Комисију за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944. године“. У саставу комисије налазили су се представници државне власти, директори научних института, историчари и истраживачи из различитих дисциплина. Истраживање комисије, претежно засновано на документима које је Безбедносно-информативна агенција уступила Државном архиву Србије, пружио је потпуно другачију слику о деловању Удбе на Косову и Метохији од оне коју су у својим мемоарима приказивали Ђаковић и Видачић.¹⁵

Документа су показала да је свега три дана по ослобођењу ове области од окупатора, 26. новембра 1944. године, без спровођења судске процедуре, започето масовно стрељање људи од стране припадника оружаних формација Комунистичке партије Југославије. Стрељања су била најинтензивнија у последњим данима новембра, током децембра 1944, и јануара 1945. године, да би се у наредним месецима осетно смањивао њихов број. Спискови стрељаних на Косову и Метохији укла-

13 Видачић, *О коренима сепаратизма и шероризма на Косову*, 159–160.

14 Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *Сурова времена на Косову и Метохији*, (Београд: Култура, 1991).

15 Регистар имена и података о убијеним људима у Србији након Другог светског рата, који је садржао и податке о њиховој националној припадности, налази се на сајту <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/> Видети: Срђан Цветковић, Немања Девић, *Озна. Рейпресија комунистичког режима у Србији 1944–1946. Документи*, (Београд: Catena mundi; Институт за савремену историју, 2019); Срђан Цветковић, *У име народа. Политичка рејпресија у Србији 1944–1953*, (Београд: Evro-Giunti; Удружење политичких затвореника и жртава комунистичког режима, 2014), 57.

пају се у закључак истраживача који су ову појаву истраживали у Централној Србији и у Војводини, да је у фебруару 1945. године дошло до смањивања масовних ликвидација без суђења и да комунистичка репресија тада почиње постепено да се „институционализује“.¹⁶

Спискове стрељаних лица на Косову и Метохији састављали су органи Одељења за заштиту народа током јуна 1945. године, скоро пет месеци након што је завршен талас масовних стрељања у овој области. Окружна одељења Озне су спискове убијених лица достављала судским већима војних судова надлежних за дотични округ. Поред главног списка стрељаних, окружна одељења Озне су судовима достављала и скраћену, „предлог листу“ стрељаних, намењену за „објављивање народу“. За остале убијене, који се нису налазили на скраћеној листи, Озна је наредила војним судовима да дају информације само уколико им се директно обрати „заинтересовано“ лице, односно члан породице, рођак или пријатељ стрељаног, и затражи информацију о његовом статусу.¹⁷ У пракси су многа стрељања била заташкавана од стране безбедносних и судских органа и месецима или годинама сакривана од чланова породице убијених.¹⁸

Међу 59.554 убистава на територији Србије, које је установила Комисија за тајне гробнице, 1.875 убистава (3,1%) извршено је над грађанима Косова и Метохије.¹⁹ Број од 1.875 људи, стрељаних углавном током прва три месеца нове власти, вишеструко је већи од броја свих убијених одметника и балиста, који су страдали у сукобима са новим властима на Косову и Метохији од краја рата до престанка одметничке делатности средином педесетих година. Са аспекта безбедносне политике, ради се о значајнијем догађају у којем је учествовала Удба, од мањих обрачуна са групама одметника о којима су њени официри касније на широко писали.

Примера ради, у борби у дреничком селу Трстеник 21. фебруара 1945. године, која важи за један од највећих окршаја између балиста и нових југословенских снага након рата, погинуло је 19 балиста и 15 припадника НОВЈ.²⁰ У осталим операцијама хватања балиста од 1945.

16 Цветковић, Девих, *Озна*, 61.

17 ДАС, БИА, Списак стрељаних лица 1944. и 1945, Допис начелника Озне за округ Косовска Митровица Судском вијећу команде подручја Косовска Митровица, 18. 6. 1945.

18 Stevan Mačković, „Civilni ubijeni u Subotici i okolini nakon oslobođenja (1944–1945)“, *Arhiv Subotica* <https://arhivsubotica.wordpress.com/civili-ubijeni-u-subotici-i-okolini-nakon-oslobođenja-1944-1945/> (datum pristupa 20. 5. 2025).

19 Треба имати у виду да је архивска грађа са списковима стрељаних непотпуна, за нека подручја књиге стрељаних недостају, а за нека подручја грађа није комплетна. Осим тога, било је одређених грешака приликом уноса архивских података у базу, због чега ова тема захтева додатна истраживања.

20 Војни архив (ВА), фонд НОВЈ, кутија 1412, фасцикла 2; Savo Drljević, „Kontrarevolucija na Kosovu i Metohiji – zavođenje Vojne uprave februara 1945“, *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, (Beograd: Vojni istorijski institut, 1957), 600.

године губици су били знатно мањи или их није било. Главни метод сузбијања одметничке делатности било је проглашавање амнестије за све балисте који се предају.

Иако је реч о великом броју убијених људи у кратком временском року, број стрељаних на Косову и Метохији је, сразмерно броју становника ове области, знатно мањи од броја убијених људи у Војводини и нешто мањи од броја убијених људи у Централној Србији.²¹

Табела 1: Број стрељаних од стране нових власти након
Другог светског рата и њихова територијална расподела²²

	Број стрељаних	Удео у стрељанима	Удео у становни- штву Србије
Војводина	41.030	68,9%	25,5%
Централна Србија	16.649	28%	63,4%
Косово и Метохија	1.875	3,1%	11,1%

Док је у Војводини несумњиво убијено највише људи, пре свега припадника немачке заједнице, али и Мађара, Срба и осталих народа, разлика у бројевима убијених између срезова Централне Србије и срезова Косова и Метохије није велика.²³ Ипак, на Косову и Метохији је након успостављања комунистичке власти вршено мање стрељања људи него у Централној Србији. Примера ради, у Моравичком округу (територија данашњих општина Чачак, Горњи Милановац, Лучани и Ивањица), који је имао скоро четири пута мање становника од Косова и Метохије, убијено је 1.749 особа, тек нешто мање него на целом подручју Косова и Метохије.

Од укупног броја убијених на Косову и Метохији, 396 (21,1%) су били Срби и Црногорци, а 1470 (78,4%) Албанци и Муслимани.²⁴ У неким срезовима, попут Косовске Митровице и Призрена, забележено је да је убијено више Срба него Албанаца. У другим срезовима попут Вучитрна, Гњилана, Глоговца и Ђаковице, највише су убијани Албанци, док је у Приштини и Пећи, забележен релативно сразмеран и у апсолутним бројевима велик број стрељаних и Албанаца и Срба.

Ако се има у виду да се велика већина од око 90.000 српских избеглица са Косова и Метохије крајем 1944. и током прве половине 1945.

21 Треба имати у виду да подаци који су објављени на сајту Министарства правде Србије нису потпуни и ипак нису у потпуности прецизни. Део евиденције из „књига стрељаних“ није сачуван, односно није предат Архиву, а приликом уноса података из архивских докумената на сајт дешавале су се и грешке.

22 <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/>

23 О стрељањима у Војводини видети: Srđan Cvetković, „Pregled uhapšenih i streljanih li-
ca od Ozne na teritoriji Vojvodine do 20. juna 1945“, *Istorija 20. veka* 1/2011, 189–200.

24 Књиге стрељаних након рата демантују тезе појединих албанских историчара, који су износили тврдње о 47.000 убијених Албанаца у Југославији након рата. Видети: Lush Culaj, „Vrasjet në Klinë e rrethinë në vitet 1944–1945“, *Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore*, (Prishtinë: Instituti i Historisë “Ali Hadri”, 2014), 299.

године и даље налазила изван ове области, долази се до закључка да је национална структура убијених у великој мери била сразмерна са националном структуром становништва на Косову и Метохији.²⁵ Уколико се национална структура убијених посматра на нивоу целе Републике Србије, удео Албанаца међу стрељаним грађанима од стране комуниста након Другог светског рата (2,5%) био је знатно мањи од њиховог удела у становништву Србије на попису 1948. године (8,1%).²⁶

Потенцијално објашњење за то што је број стрељаних лица на Косову и Метохији био нешто мањи од броја стрељаних у срезовима Централне Србије, као и за то што је број стрељаних Албанаца био нижи од њиховог удела у становништву Србије јесте утицај Фадила Хоџе, председника Обласног извршног одбора Косова и Метохије и најзначајнијег албанског комунистичког функционера у Југославији. На Хоџино незадовољство масовним стрељањима након рата указује више мемоарских дела различитих аутора.

Жалбе Фадила Хоџе лидеру Албаније Енверу Хоџи на број стрељаних особа забележио је Спасоје Ђаковић, који је овај детаљ саопштио у контексту паралелних веза и контаката које је Фадиљ Хоџа одржавао са режимом у Тирани. Ђаковић је навео да му је ово саопштио Кочи Дзодзе, министар унутрашњих послова Албаније, који је био близак југословенском комунистичком вођству: „Енвер је добио свежањ извештаја од њега (Фадила Хоџе, прим. аут.) у којима оптужује партијску организацију Косова и Метохије, наглашавајући своје велико незадовољство радом уопште, а посебно великим бројем ухапшених и стрељаних“.²⁷

У књизи „Фадиљ Хоџа у првом лицу“, коју је 2010. године објавио новинар Ветон Сурои, која се углавном заснива на сећањима Фадила Хоџе из осамдесетих година, дугогодишњи први човек извршне власти Косова и Метохије се осврнуо на свој разговор са Енвером Хоџом у Тирани у априлу 1945. године. Он је навео да је тада изјавио да је било реваншизма и да су неки „невини људи страдали“ након рата, а да му је Енвер Хоџа поручио да се иста ствар догађала у Албанији у првим послератним месецима.²⁸

У разговору са албанским историчаром Агимом Зогајем у априлу 1994. године, који је 2002. године објављен у листу „Зери“, Фадиљ Хоџа

25 Ненад Антонијевић, *Косово и Метохија 1941–1945. година. Рајни злочини*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2017), 549–551.

26 Регистар имена и података о убијеним људима у Србији након Другог светског рата, који је садржао и податке о њиховој националној припадности, налази се на сајту <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/>. Видети: Цветковић, Девић, *Озна*; Цветковић, *У име народа*, 57.

27 Цитирано према: Спасоје Ђаковић, *Fadilj Hodža i Enver Hodža – sličnosti i razlike*, (Београд: Научна књига, 1989), 198.

28 Veton Surroi. *Fadil Hoxha në veten e parë: me shënime dhe parathënie të Veton Surroit*, (Prishtinë: Koha, 2010), 283–285.

је у нешто другачијем тону описао свој разговор са Енвером Хоџом из 1945. Он је тада изјавио да је лидеру Албаније скренуо пажњу на лош положај Албанаца на Косову, на то да је употреба албанске заставе забрањена, да је велики број Албанаца убијен под оптужбом за сарадњу са окупатором и да је онемогућено уједињење Косова са Албанијом, што је био његов циљ током рата.²⁹ Према његовим речима, председник Владе Албаније му је у том разговору више пута поручио да жалбе на све поменуте проблеме отвори у југословенској комунистичкој партији, на шта му је Фадиљ Хоџа одговорио да је то и чинио, али да није имало пуно ефекта.³⁰

Енвер Хоџа је у књизи „Титоисти“ навео да му се Фадиљ Хоџа приликом њиховог сусрета у Тирани у априлу 1945. године жалио на „тешко стање које је на Косову постојало, на ситуацију прогона, репресалија и терора над Албанцима, која је владала у Покрајини“.³¹ Поменути извори недвосмислено указују на незадовољство Фадиља Хоџе политиком по питању стрељања на Косову и Метохији, а индиректно и на могућност да је он вршио интервенције како би се стрељања умањила.

Упечатљиви су и извештаји Шесте албанске дивизије, која је као део Народноослободилачке војске Албаније током 1945. године боравила на Косову и у Западној Македонији. У једном од извештаја војним властима у Тирани о стању на овом терену наведено је: „Озна због недостатка искуства, хировитости и арогације, а у неким местима и непажње, нема поверење народа. Упркос чињеници да су форуми партије у супротности са деловањем Озне, она наставља тако да се понаша“.³²

Питање мотива за стрељања

Национални састав убијених уједно доводи у питање тврдњу да је главни разлог послератних стрељања била несумњиво утврђена кривица за учешће у ратним злочинима, као што је наведено у Видачићевом делу. Прво што доводи у питање ову тврдњу је чињеница да су стрељања вршена без претходно обављеног судског поступка и без учешћа истражних и правосудних органа. Упркос формалној одлуци о формирању војних судова током 1944. године, којима су уредбом дата овла-

29 „Fadil Hoxha, prill 1994: Tito dhe Kardeli thanë: Çka ju duhet republika!? Kujdes prej Serbisë...!“, *Telegrafi*, 8. 2. 2019, <https://telegrafi.com/fadil-hoxha-prill-1994-tito-dhe-kardeli-thane-cka-ju-duhet-republika-kujdes-prej-serbise/> (datum pristupa 3. 3. 2020).

30 Исто.

31 Enver Hoxha, *Titoisti*, (Tirana: 8 Nentori, 1982), 116–117.

32 Arkivi Qendror Shtetëror (AQSH), f. 14/APSTR v. 1945, d. 16, Raporte të Divizionit të VI-të Sulmues dërguar Komitetit Qendror të Partisë mbi gjendjen politike, organizative, kulturore - arsimore dhe ushtarake në brigadat, si dhe mbi gjendjen politike në Kosovë dhe Maqedoni (mbi qëndrimet e padrejta, persekutimet etj. nga ana e repartëve partizane jugosllave), njesia arkivore 34.

шћења да и без откривених доказа, „по слободној вољи“, спроводе ликвидације људи, у пракси чак ни ова одредба није поштована у првим месецима успостављања комунистичке власти у Србији.³³ Према каснијим сведочењима официра Озне, на основу различитих пријава, припадници ове организације су правили „спискове“, који су заправо представљали спискове за одстрел. Стрељање је било масовно и стихијског карактера, без интересовања за стварну кривицу, тако да су људи неретко ликвидирани због тога што су имали исто име и презиме као особа која је стављена на списак.³⁴

Осим тога, код малог процента убијених је наведено да су били ратни злочинци или убице, док је много чешће као разлог за ликвидацију људи навођено то што су били припадници противничких покрета или су на различите начине означени као „непријатељи“ комунистичке власти.³⁵ Годину и по дана након што је главни и највећи талас стрељања завршен, Дивизијски војни суд у Приштини је 30. јула 1946. саставио списак лица проглашених за ратне злочинце. На списку се укупно налазило 140 лица из различитих делова Косова и Метохије, при чему нису сви са списка ликвидирани у масовном стрељању након рата.³⁶ Овај податак указује на то да су утврђени ратни злочинци чинили мање од 7% ликвидираних особа на Косову и Метохији.

Огромна већина жртава били су цивили и ратни заробљеници. Најчешће је довољан разлог за стрељање била чињеница да је неко припадао противничким војним формацијама за време рата или чак само да је био симпатизер противничких покрета. Тако је поред имена многих стрељаних на Косову и Метохији стајала квалификација „био је четник“, „био је љотићевац“, „био у културбунду“, „био је велики Дражиновац“, „био је код Жике Марковића (командант Другог косовског корпуса ЈВУО)“, „подржавао четнике“, „био је немачки војник“, „био у борби против партизана“, „био је балиста“, „био је члан Љотићеве странке“.³⁷

Да би се разумеле околности стрељања људи под изговором припадности противничком покрету током окупације, треба имати у виду да су у тренутку док су стрељања спровођена, око 10.000 бивших балиста и припадника албанских фашистичких формација на Косову и Метохији већ били укључени у састав НОВЈ, а неки од њих су одмах постали и официри. Ратни вођа „вулнетара“ (добровољачких формација које су се бориле на страни „Велике Албаније“) из Дренице, Шабан Полужа, за кога је утврђено да је чинио масовне злочине над Србима, током ја-

33 Николић, *Мач револуције*, 33–34, 87.

34 *Исџо*, 88.

35 „Отворена књига“ – регистар жртава Комисије за тајне гробнице убијених после септембра 1944, <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/25/90263.html> (датум приступа 10. 9. 2023).

36 ДАС, БИА, Списак лица проглашених за ратне злочинце, 30. 7. 1946.

37 Исто.

нуара 1945. године је, док су масовна стрељања још увек трајала, у договору с комунистичким властима спроводио мобилизацију за НОВЈ.³⁸ Осим тога, састави месних и општинских народних одбора су у великој мери били исти као и за време окупације, а одређена лица из фашистичког окупационог апарата, попут Рифата Берише и Мехмета Хоџе, заузели су позиције у новоформираном Извршном одбору области.³⁹ Све то показује да послератна стрељања људи нису нужно имала везе са нечијом стварном кривицом. Док је припадност противничком покрету код многих људи узимана као довољан разлог за смртну казну, код других људи није била препрека ни за остваривање успешне политичке каријере у новом поретку. Најеклатантнији пример такве каријере био је Мехмет Хоџа, полицијски префект у окупационом апарату „Велике Албаније“, који је после рата био први човек Обласног народноослободилачког одбора Косова и Метохије, посланик у Скупштини Србије и министар шумарства у Влади Србије.⁴⁰

Колико је однос комунистичког режима према ратним злочинима у Другом светском рату био непринципијелан, показују извори о односу режима и судова према ратним злочинима на Косову и Метохији у наредним годинама. Лица која су успела да преживе први талас масовног стрељања, касније или нису уопште била процесуирана за почињене ратне злочине или су осуђена на благе и симболичне казне. Јусуф и Раим Ајрула из Урошеваца су за разбојништво и убиство над малолетном девојчицом за време рата осуђени на две, односно на једну годину затвора. Емин Етем из Вучитрна је за „лично учешће у покољу у Пећи“ осуђен на шест година затвора.⁴¹ Сличан феномен благих судских казни за почињене ратне злочине и несклоност социјалистичког правосудног система да се темељније посвети овом питању забележен је и у Хрватској након рата, као и у Рашкој области.⁴²

О изостанку процесуирања ратних злочина на Косову и Метохији најбоље сведочи изјава Чедомира Мијовића, начелника обласног секретаријата унутрашњих послова током педесетих година, на тему прикупљања оружја у области 1956. године: „Морам нагласити да је у овој акцији откривен већи број тешких и лакших ратних злочинаца и тражен је став у вези с тим. Ускоро је добијен одговор да се прекине са даљим откривањем ратних злочинаца, а према већ откривеним не предузима-

38 О делатности Шабана Полуже видети: Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије. Нови Пазар, Туџин и Ибарски Колашин (1941–1944)*, (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018).

39 Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*.

40 Исмет Шахири, *Сећања*, I, (Приштина: Јединство, 1979), 335.

41 Срђан Цветковић, „Репресија на Југу Србије после ослобођења са посебним освртом на Лесковац и околину“, *Лесковачки зборник*, XLVII, (2007), 230.

42 Милутин Живковић, „Казна. Интеграција. Заборав. Послератне судбине старорашких муслимана припадника немачких оружаних снага“, *Баштина*, бр. 64 (2024), 301.

ти ништа, те да се за свагда скида тај задатак с дневног реда“.⁴³ На овај начин, комунистичка власт је тада практично извршила колективну амнестију ратних злочинаца на Косову и Метохији.

У првом таласу стрељања убијена су и лица за које није било јасно утврђено ни да су припадала противничким војним формацијама. Код убијеног Миљана Никића из Косовске Митровице наведено је да је био „велики пропагатор четнички“.⁴⁴ Код убијеног Ђуре Рељића из Косовске Митровице наведено је да је „демонстрирао против НОВ“ и да је „одржавао састанке с људима Драже Михаиловића“.⁴⁵

Масован разлог за стрељање била је оптужба за шпијунирање у корист окупатора, па су тако многи убијени под квалификацијом „шпијуна“. Од 186 стрељаних у Косовској Митровици, код 40 лица је наведено да су били „шпијуни“, односно „агенти“. Стиче се утисак да је ова квалификација навођена и када састављачи списка нису знали да наведу конкретан разлог за убиство неке особе. Некада се и мањи или неодређени облик повезаности са непријатељем наводио као разлог ликвидације. Тако је код стрељане Марије Пјевачевић из Косовске Митровице наведено да је радила као куvariца код Немаца. Код стрељане Вере Јовановић из овог града као разлог стрељања наведено је „вукла се са Немцима“, а идентично „образложење“ је наведено и код стрељане Наде Блажић из истог града.⁴⁶

Код неких стрељаних, уписане су констатације које не остављају простора да се открије шта је тачан разлог за ликвидацију. Тако је код убијеног Усе Дуковића, чиновника из Косовске Митровице, у образложењу наведено да му је „нађено у реверу сакривено писмо“.⁴⁷ Код убијеног Мурата Шабанова из Косовске Митровице записано је само: „Имао једног пса за кога је говорио да га назива Тито“.⁴⁸

Код неколико стрељаних у Косовској Митровици није уписано ништа што би указивало на мотив за стрељање, већ је само наведено „стрељан по наређењу Алије Шукрије“.⁴⁹ У питању је био високи комунистички функционер из Косовске Митровице, који је од 1963. до 1967. године обављао дужност председника Извршног већа АП Косова и Метохије, односно „премијера“ покрајинске владе.

43 Архив Косова, Dosja Procesi Prizrenit 1956, изјава Чедомира Мијовића пред покрајинском комисијом за утврђивање деформација у раду Служби безбедности на Косову и Метохији; Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији*, 346; Бојан Димитријевић, *Ранковић. Други човек*, (Београд: Вукотић медиа, 2020), 181.

44 ДАС, БИА, Списак стрељаних лица 1944. и 1945, Списак лица која су стрељана из Митровице, 3.

45 ДАС, БИА, Списак стрељаних лица из Вучитрна, 6.

46 Исто, 2.

47 ДАС, БИА, Списак стрељаних лица 1944. и 1945. Списак лица која су стрељана из Митровице, 9.

48 Исто, 7.

49 Исто, 8.

Код око четвртине убијених лица у Косовској Митровици и у Вучитрну извршена је и конфискација њихове имовине, што указује и на потенцијално материјалне мотиве за стрељања људи након рата.⁵⁰ То уједно може делимично да објасни толики проценат стрељаних Срба у граду којим су током окупације управљали Албанци. Овакви мотиви за стрељање били су чести и у Централној Србији. У допису Озне војном суду у Косовској Митровици, који је састављен 18. јуна 1945. године и садржи списак стрељаних у Митровици, Вучитрну и Србици, наведено је да је конфискација имовине извршена само у Митровици и Вучитрну, али не и у Србици.⁵¹ Неретко је мотив за конфискацију била идеја комунистичког режима да економски уништи породице људи који су ликвидирани, уз образложење да ће „они чије смо синове и рођаке ликвидирали увек бити непријатељи“.⁵²

Ликвидација албанских и српских одметника у Лапском срезу након рата

Показатељ да је делатност комунистичке службе безбедности на Косову и Метохији након рата првенствено била вођена партијским, а не националним интересима представљају подаци о ликвидацији припадника непријатељских формација након рата. Док је значајан број баллиста успео или да се повуче са Немцима на Запад или да се integriше у систем нове власти, вође четничког покрета на Косову и Метохији махом су убијене након рата од стране комуниста.⁵³

За разумевање приоритетних интереса комунистичке власти након рата значајни су подаци о њеној борби против одметничке делатности у Лапском срезу, са центром у Подујеву. Овај срез био је један од ретких крајева у Југославији где је након завршетка рата, поред албанских одметника, постојало и значајније присуство четничке герилске активности усмерене против нове власти. Шумовити предели Лапског среза на обронцима Копаноника пружали су повољне услове за одметничко деловање. Највећу албанску побуњеничку групу у овом срезу предводио је Ук Ахмети из села Палатне. Његова група се скривала уз административну линију између Лапског и Куршумлијског среза, бројала је 30 припадника, а коначно је елиминисана крајем 1947. године. На терену Лапског среза деловале су групе Музлије Садрије из Думоша

50 ДАС, БИА, Списак стрељаних лица 1944. и 1945. Списак стрељаних лица којима је извршена конфискација.

51 ДАС, БИА, Списак стрељаних лица 1944. и 1945. Допис Судском вијећу команде подручја Косовска Митровица, 18. 6. 1945.

52 Цветковић, Девић, *ОЗНА*, 68–70.

53 ДАС, фонд БИА, V-96. Реферат о раду четника Драже Михаиловића са подручја Приштине, 4.

и Цеме Селима из Орлана, који се почетком 1945. године одметнуо из Друге косовско-метохијске бригаде НОВЈ.⁵⁴

Лапски срез је био једини срез на простору Косова и Метохије који је након рата имао организовану четничку герилску акцију. Четници су у овом срезу међу српским становништвом створили разгранату мрежу подршке, укључујући и позадинске организације, а имали су и доста јатака, од којих су неки учествовали у локалним властима.⁵⁵

Уочљиво је да су комунистичке власти Лапског среза примењивале знатно оштрије мере према ухваћеним четницима него према балистима. Од једанаест ухваћених четничких јатака у току 1945. године, чак седморица су осуђени на смрт. Исти суд је од десет ухваћених албанских јатака само једног осудио на смрт, а остале на казне затвора. Четворица четничких јатака који нису били погубљени осуђени су на дуготрајне затворске казне – двојица по двадесет година, а преостала двојица на осам, односно четири године затвора. С друге стране, у осталим срезевима најстрожа казна за балистичке јатаке није прелазила осам година затвора.⁵⁶

Разлика је приметна и у третирању ухваћених одметника. Од 15 ухваћених четника у Лапском срезу након рата, шесторо је убијено, седморо осуђено на временске казне, док је свега двоје пуштено на слободу. С друге стране, од 30 ухваћених балиста из групе Ука Ахмета, убијено је шест, на затворске казне осуђено је пет, док је чак осамнаест балиста пуштено на слободу, након евентуално краћег боравка у притвору. Бољи третман од четника имале су и балистичке групе Деме Селима и Музлије Садрије, које су биле активне у истом срезу.

Табела 2: Однос безбедносних органа Лапског среза према заробљеним четницима и балистима из група Ука Ахмета, Деме Селима и Музлије Садрије, 1945–1948. године⁵⁷

	Укупно ухваћених у Лапском срезу	Убијени		Осуђени на затворске казне		Пуштени на слободу	
Југословенска војска у отаџ- бини	15	6	40%	7	47%	2	13%
Балистичке групе	43	10	23%	8	19%	25	58%

54 ДАС, фонд БИА; V-106, Балистичке банде, јатаци и комитети после Другог светског рата – Грачаница и Подујево, а.ј. 15–17.

55 ДАС, фонд БИА, V-106, Банде, комитети и јатаци после ослобођења на терену среза Грачаничког, а.ј. 40–42.

56 ДАС, фонд БИА, V-106, Банде, комитети и јатаци после ослобођења на терену среза Грачаничког, а.ј. 31.

57 ДАС, фонд БИА, V-106, Банде, комитети и јатаци после ослобођења на терену среза Грачаничког.

Када се у целини сагледа однос комунистичких власти према три балистичке и једној четничкој групи у Лапском срезу, долазимо до закључка да су судови код ухапшених балиста знатно чешће примењивали амнестију и пуштање на слободу након краћег задржавања у притвору (код 58% ухапшених одметника), него што су то чинили након заробљавања четника (свега 13%). Смртна казна је примењена код 40% ухапшених четника и 23% ухапшених балиста, а на затворске казне осуђено је 47% четника и 19% балиста.⁵⁸

Различити аршини у процесуирању одметништва у Лапском срезу указују на партијску логику нових власти, за које је обрачун са предратном елитом Краљевине Југославије, као својим главним политичким и идеолошким противником, представљао главни приоритет након рата, док су заштита националних интереса и очување територијалног интегритета државе остали у другом плану и третирани као споредна питања.

Закључак

Истраживање показује да је досадашња мемоарска литература о деловању Одељења за заштиту народа, сачињена од стране њених бивших команданата у великој мери сакривала суштину деловања комунистичке тајне службе на Косову и Метохији након Другог светског рата. Насупрот наративу који је пласиран у оваквом типу литературе, ратни злочинци и одметници чинили су миноран проценат убијених након рата.

Процесуирање ратних злочина, као ни заштита државних интереса Србије и Југославије на простору Косова и Метохије нису били у фокусу политичког и безбедносног апарата нових власти. Као и у другим деловима Србије, главни циљ масовних убијања на Косову и Метохији било је завођење атмосфере страха и учвршћивање једнопартијске диктатуре Комунистичке партије Југославије.

Резиме

Мемоарска литература о Косову и Метохији осамдесетих година настала је у условима политичке кризе у Југославији и опадања легитимитета комунистичког режима. У њој је доминирао наратив припадника безбедносних структура који су настојали да сопствено деловање прикажу као „патриотско“. У делима која се односе на послератни период Озна и Удба представљене су као институције које су штитиле државне интересе. Ипак, тврдње о обрачуну Удбе са квислинзима и ратним злочинцима нису у потпуности одражавале стање на терену, по-

58 ДАС, фонд БИА, V-106, Банде, комитети и јатаци после ослобођења на терену среза Грачаничког, а.ј. 17–24.

што су многи осумњичени остали некажњени. Откривање архивске грађе и истраживања „Комисије за тајне гробнице“ формиране 2009. године показали су да је крајем новембра 1944. започета систематска репресија у виду масовних стрељања без спроведеног суђења. Овај талас масовних стрељања био је најинтензивнији током првих месеци успостављања нове власти. Према сачуваним документима Озне, на Косову и Метохији је убијено најмање 1.875 лица. Иако је број жртава био мањи него у Војводини и Централној Србији, њихов обим премашио је све казније жртве сукоба нових власти са одметничким групама.

Sources and Literature

Državni Arhiv Srbije: fond BIA

Vojni arhiv: Fond Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

Arhiv Kosova: Dosije Prizrenski proces

Arkivi Qendror Shtetëror, Fond 14/APSTR

Akrap, Gordan. „Mač i štit u rukama partije – Represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja“. *National security and the future*, god. XI, br. 4 (2010), 165–239.

Antonijević, Nenad. *Kosovo i Metohija 1941–1945. godina. Ratni zločini*. Beograd: Muzej žrtava genocida, 2017. (Cyrillic)

Božović, Branislav, Milorad Vavić. *Surova vremena na Kosovu i Metohiji. Kvislinzi i kolaboracija u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1991. (Cyrillic)

Culaj, Lush. „Vrasjet në Klinë e rrethinë në vitet 1944–1945“. *Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore*, 297–308. Prishtinë: Instituti i Historisë “Ali Haxhiu”, 2014.

Cvetković, Srđan i Nemanja Dević. *Ozna. Represija komunističkog režima u Srbiji 1944–1946. Dokumenti*. Beograd: Catena mundi; Institut za savremenu istoriju, 2019. (Cyrillic)

Cvetković, Srđan. „Represija na Jugu Srbije posle oslobođenja sa posebnim osvrtom na Leskovac i okolinu“. *Leskovački zbornik*, XLVII, (2007), 209–232. (Cyrillic)

Cvetković, Srđan. „Pregled uhapšenih i streljanih lica od Ozne na teritoriji Vojvodine do 20. juna 1945“. *Istorija 20. veka* 1/2011, 189–200.

Cvetković, Srđan. *U ime naroda. Politička represija u Srbiji 1944–1953*. Beograd: Evro-Giunti; Udruženje političkih zatvorenika i žrtava komunističkog režima, 2014. (Cyrillic)

Dimitrijević, Bojan. *Ranković. Drugi čovek*. Beograd: Vukotić medija, 2020. (Cyrillic)

Đaković, Spasoje. *Sukobi na Kosovu*. Beograd: Narodna knjiga, 1984.

- Đaković, Spasoje. *Fadilj Hodža i Enver Hodža – sličnosti i razlike*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- Drljević, Savo. „Kontrarevolucija na Kosovu i Metohiji – zavođenje Vojne uprave februara 1945”. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, ur. Velimir Terzić, 589–603. Beograd: Vojni istorijski institut, 1957.
- Nikolić, Kosta. *Mač revolucije. OZNA u Jugoslaviji 1944–1946*. Beograd: Službeni glasnik, 2013. (Cyrillic)
- Surroi, Veton. *Fadil Hoxha në veten e parë: me shënime dhe parathënie të Veton Surroit*. Prishtinë: Koha, 2010.
- Hoxha, Enver. *Titoisti*. Tirana: 8 Nentori, 1982.
- Verli, Marenglen. „Antifashizmi, alternativa e perspektivës për kombin shqiptar”. *Shqiptarët gjatë Luftës së Dytë Botërore*, 81–94. Prishtinë: Instituti i Historisë „Ali Hadri”, 2014.
- Vidačić, Rajko. *O korenima separatizma i terorizma na Kosovu*. Beograd: Službeni glasnik, 2000. (Cyrillic)
- Vidačić, Rajko. *Obračun sa balistima 1944–1952*. Beograd: Stručna knjiga, 1990. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor, *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2021. (Cyrillic)
- Živković, Milutin. *Između „Velike Albanije” i okupirane Srbije. Novi Pazar, Tutin i Ibarski Kolašin (1941–1944)*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2018. (Cyrillic)
- Živković, Milutin. „Kazna. Integracija. Zaborav. Posleratne sudbine staroraskih muslimana pripadnika nemačkih oružanih snaga”. *Baština*, br. 64 (2024), 297–314.
- Šaćiri, Ismet. *Sećanja*, I. Priština: Jedinstvo, 1979. (Cyrillic)

Summary

Igor Vukadinović

BETWEEN UDBA OFFICERS' MEMOIRS AND NEWLY OPENED ARCHIVES: MASS SHOOTINGS IN KOSOVO AND METOHIJA AFTER WORLD WAR II

Abstract: This paper analyzes primary sources to identify the main characteristics of mass killings in Kosovo and Metohija following the establishment of communist rule in the region in November 1944. Special attention is given to understanding the number of people killed, their ethnic composition, and the motives driving the new authorities to execute these killings. The research reveals that previous memoir literature on the operations of the Department for the Protection of the People (OZNA) in Kosovo and Metohija, authored by its former commanders in the 1980s, largely obscured the true nature of the communist secret service's activities after World War II. Contrary to the prevailing opinion and popular narrative found in such

literature, war criminals and outlaws constituted only a small percentage of those killed post-war. The prosecution of war crimes and the protection of Serbian and Yugoslav state interests in Kosovo and Metohija were not the primary focus of the new authorities' political and security apparatus. As in other parts of Serbia, the main goal of the mass killings was to instil an atmosphere of fear and solidify the one-party dictatorship of the Communist Party of Yugoslavia. Keywords: Yugoslavia, Kosovo and Metohija, World War II, security services, mass killings

Key words: Yugoslavia, Kosovo and Metohija, World War II, security services, mass killings, war crimes

The research reveals that previous memoir literature on the operations of the Department for the Protection of the People (OZNA) in Kosovo and Metohija, authored by its former commanders in the 1980s, largely obscured the true nature of the communist secret service's activities after World War II. Archival discoveries and the research conducted by the Commission for Secret Graves, established in 2009, revealed that systematic repression—in the form of mass executions without trial—began in late November 1944. This wave of mass killings was most intense during the initial months of the new regime's establishment. According to preserved OZNA documents, at least 1,875 individuals were killed in Kosovo and Metohija. While the death toll was lower than in Vojvodina and Central Serbia, the scale of these killings exceeded all subsequent casualties resulting from the new authorities' conflicts with anti-regime groups. Contrary to the prevailing opinion and popular narrative found in such literature, war criminals and outlaws constituted only a small percentage of those killed post-war. The prosecution of war crimes and the protection of Serbian and Yugoslav state interests in Kosovo and Metohija were not the primary focus of the new authorities' political and security apparatus. As in other parts of Serbia, the main goal of the mass killings was to instil an atmosphere of fear and solidify the one-party dictatorship of the Communist Party of Yugoslavia.